

**«ԷՊՈՍ, ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՅԹ»։ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ԷՊՈՍԱԳԻՏԱԿԱՆ 6-ՐԴ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ՝ ՆՎԻՐՎԱԾ «ՍԱՍՆԱ ԾՈՒՆ»
ԷՊՈՍԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ 150-ԱՄՅԱԿԻՆ
(11-12 հոկտեմբերի, 2024 թ., Երևան)**

Հայ ժողովրդական հերոսավեպի հայտնաբերումը (1873 թ.) և առաջին պատումի հրատարակումը (1874 թ.) նորոգեցին մեր անցյալի պետականության, մշակույթի, պատմության կապը XIX դարի իրականության հետ, խթանեցին ազգային արդիական ինքնության սահմանման ընթացքը, որը զարգացման նոր բռնկումներ ունեցավ խորհրդային և նորանկախ հանրապետությունների երկու շրջափուլերում: Միաժամանակ, Գարեգին վարդապետ Սրվանձտյանցի հրատարակած «Սասունցի Դավիթ կամ Միէրի դուռ» պատումը մեծապես նպաստեց արևմտահայ և արևելահայ հատվածների մշակութային փոխճանաչողությանը: Գ. Սրվանձտյանցի գրառած բանահյուսական նյութերը և հատկապես էպոսի առաջին պատումը լայն ընդունելության, թարգմանության, հրատարակության և ուսումնասիրության արժանացան ոչ միայն հայ, այլև օտար բանագիտության մեջ: Այդպիսով, 150 տարի առաջ սկիզբ դրվեց հայ ժողովրդական դյուցազնավեպի գիտական ուսումնասիրությանը:

Ի նշանավորումն այս կարևոր հոբելյանի՝ ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի (ՀԱԻ) նախաձեռնությամբ և «Հայագիտական ուսումնասիրությունները ֆինանսավորող համահայկական հիմնադրամ»-ի (ՀՈՒՖՀՀ) աջակցությամբ ընթացիկ տարվա հոկտեմբերի 11-ից 12-ը տեղի ունեցավ էպոսագիտական միջազգային 6-րդ գիտաժողովը, որին մասնակցեցին ոչ միայն Հայաստանի հետազոտողներ, այլև էպոսագետներ, մշակութաբաններ ու արվեստագետներ՝ ժամանած արտերկրից՝ ԱՄՆ-ից, Ռուսաստանից, Աբխազիայից, Կալմիկիայից, Թուրքիայից, Հոլանդիայից: Ընդհանուր թվով 25 գեկուցումները վերաբերում էին ինչպես հայոց, այնպես էլ կովկասյան, պարսկական, կալմիկական, ռուսական հին ու նոր էպոսներին ու վիպաշարերին, տարածաշրջանային էպոսների հետ դրանց ունեցած առնչություններին:

Հոկտեմբերի 11-ին՝ ուրբաթ օրը, ՀՀ ԳԱԱ նախագահության նիստերի դահլիճում գիտաժողովը հանդիսավորապես բացվեց Գարեգին Սրվանձտյանցի հնաստիպ գրքերի և «Սասնա ծռեր» հերոսավեպի տարբեր տարիների հրատարակությունների ցուցադրությամբ, որը պատրաստվել էր ՀՀ ԳԱԱ հիմնարար գրադարանի կողմից: Գիտաժողովի բացման խոսքում ՀԱԻ տնօրեն Արսեն Բոբոխյանը մեծապես կարևորեց էպոսի դերը և դրան նվիրված միջազգային գիտաժողովների կազմակերպումը: Այնուհետև գիտաժողովի մասնակիցներին ողջունեց ՀՀ ԳԱԱ հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար, ակադեմիկոս Յուրի Սուվարյանը. «Մեր դյու-

ցազներգությանը նվիրված այս գիտաժողովը չափազանց կարևոր է մանավանդ մեր օրերում: Գիտաժողովի թեման շարժարդիական է, ունի ոչ միայն գիտական, մշակութային, մշակութաբանական, այլև՝ գործնական նշանակություն, մեր պարմությունն ու մշակույթն օտար հարձակումներից պաշտպանելու համար»: Ողջույնի խոսքով հանդես եկավ նաև ՀՈՒՖՀՀ տնօրեն, պրոֆեսոր Արման Եղիազարյանը՝ նշելով, որ հիմնադրամը հատկապես կարևորում է հայոց ինքնությանն առնչվող միջոցառումների կազմակերպումը, ու Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտն առաջին անգամ չէ, որ այդ ուղղությամբ ծիրում թիրախային գիտաժողով է կազմակերպում՝ միջազգային մակարդակով: Այնուհետև Հայ-ռուսական սլավոնական համալսարանի պրոֆեսոր Ազատ Եղիազարյանն իր ողջույնի խոսքում հիշատակեց նաև Էպոսագիտական նախկին գիտաժողովները, որոնց շարքը սկսվել էր 2003 թվականին: Կազմկոմիտեի մեկ այլ անդամ՝ Կալիֆորնիայի Լոս-Անջելեսի համալսարանի (UCLA) պրոֆեսոր Պիտեր Քաուլին նույնպես իր ողջույնի խոսքում շեշտեց նման գիտաժողովների կարևորությունը: Գիտաժողովի բացման հանդիսավոր մասը եզրափակեց Բոննի համալսարանի պրոֆեսոր Կարլ Ռայխլը, որը 2009 թ. Երևանում կայացած Էպոսագիտական 3-րդ գիտաժողովի մասնակիցներից է. նա տեսաուղերձով բարի երթ մաղթեց Էպոսագիտական 6-րդ գիտաժողովի մասնակիցներին: Երկօրյա գիտաժողովն ունեցավ ընդհանուր առմամբ մեկ լիագումար նիստ և հինգ թեմատիկ նիստեր:

Լիագումար նիստը վարում էր ՀԱԻ փոխտնօրեն, Բանագիտության բաժնի վարիչ Տորք Դալալյանը, որը շնորհակալություն հայտնեց բոլոր ողջունողներին և կազմկոմիտեի անդամներին՝ գիտաժողովի կազմակերպմանն իրենց նպաստը բերելու համար: Նիստում զեկուցումներով հանդես եկան արտերկրի երկու մասնակիցներ և գիտաժողովի կազմկոմիտեի երկու ամենահին անդամները: Աբխազիայի գիտությունների ակադեմիայի նախագահ, աբխազական էպոսի հայտնի մասնագետ, բ.գ.դ. Զուրաբ Զապուան խոսեց կովկասյան Նարթյան էպոսի վիպասման եղանակների մասին, ՀԱԻ բանագիտության բաժնի գլխավոր գիտաշխատող, բ.գ.դ. Արմեն Պետրոսյանը ներկայացրեց հնդեվրոպական ավանդության մեջ նոր քաղաքի հիմնման առասպելի տարբերակները, ՌԴ ԳԱ Միկլովսո-Մակլայի անվան ազգաբանության և մարդաբանության ինստիտուտի (Մոսկվա) առաջատար գիտաշխատող, պ.գ.դ. Սվետլանա Ռիժակովան պատմեց Հարավային Հնդկաստանի ազգագրական շրջաններից մեկում իր կատարած դաշտային աշխատանքների արդյունքի մասին, որը մասնավորապես վերաբերում էր վիպական պատմասմանը: Ի դեպ, գիտաժողովի երկրորդ օրվա ավարտին մասնակիցները հնարավորություն ունեցան դիտելու Ս. Ռիժակովայի հեղինակած վավերագրական բազմամաս ֆիլմից դրվագներ, որոնցում ներկայացվում էր նույն այդ շրջանի ազգագրությունը: Լիագումար նիստը եզրափակեց նշանավոր գրականագետ, «Սասնա ծռեր» էպոսի պոետիկայի մասնագետ, բ.գ.դ. Ազատ Եղիազարյանը՝ խոսելով էպոսի և գրականության փոխառնչությամբ:

յուններից: Վերջինս մեկ այլ զեկուցմամբ հանդես եկավ գիտաժողովի երկրորդ օրը:

Գիտաժողովի առաջին օրը տեղի ունեցան ևս երկու՝ թեմատիկ նիստեր: «Վիպասում, արխաիկ պատում և տարբերակայնություն» նիստի (նիստավար՝ Հայկ Համբարձումյան) զեկուցողները խոսեցին տարբեր ժողովուրդների վիպասման ավանդույթներում առկա վիպական փոփոխականների և խմբագրությունների, դրանց հիման վրա վերականգնվող վաղնջական թեմաների ու առասպելությունների մասին: Կալմիկիայից ժամանած երկու մասնակիցների (բ.գ.թ. Ցագան Սելենա և բ.գ.թ. Դանարա Ուբուշիևա) զեկուցումները վերաբերում էին կալմիկական ժողովրդական հերոսավեպ «Ջանգար»-ին, մասնավորաբար՝ այն փոխանցող վիպասացների (ջանգարչի) ժամանակակից պրակտիկաներին և էպոսի մոտիվային վերլուծությանը: ԱՄՆ-ից UCLA համալսարանի պրոֆեսոր Պիտեր Քաուլին մանրամասնորեն ներկայացրեց հայկական ավանդության մեջ արձանագրված՝ Ալեքսանդր Մակեդոնացու վիպական պատմության չորս խմբագրություններին առնչվող ուսումնասիրությունների ներկայիս վիճակը: Հայաստանից բանագետ, բ.գ.թ. Տորք Դալայանն ընդհանուր գծերով ներկայացրեց «Սասնա ծռեր» էպոսի կազմավորման վերաբերյալ գոյություն ունեցող երկու հակամետ տեսությունները՝ «պատմական» և «առասպելաբանական»:

Հաջորդ նիստը վերնագրված էր «Պատմամշակութային միջավայր և արքետիպեր» (նիստավար՝ Սամվել Ռամազյան): Զեկուցողները, որոնք բոլորը Հայաստանից էին, անդրադարձան էպոսին/էպոսներին վերաբերող մշակութաբանական և հոգեբանական տարբեր հիմնախնդիրների: Բանագետներ, բ.գ.դ. Թամար Հայրապետյանը և բ.գ.թ. Թադևոս Թադևոսյանը զուգահեռներ անցկացրեցին հայ բանահյուսական մշակույթի և այլ ժողովուրդների վիպական ավանդույթների միջև, մասնավորապես՝ առաջինը համեմատում էր բյուզանդական «Վասիլ Դիգենիս Ալքիտաս» վիպական պոեմը և «Սասնա ծռեր»-ը, իսկ երկրորդը՝ ռուսական բիլինային էպոսում և հայ ժողովրդական հեքիաթներում նկարագրված սեղանի իրավիճակային-ռազմավարական խաղերի գործառույթները: Գրականագետ-էպոսագետ, բ.գ.թ. Հայկ Համբարձումյանն ուշագրավ քննության ենթարկեց «Սասնա ծռեր» էպոսի հերոսների զենքերը՝ սկսած Կայծակե թրից մինչև ծառեր ու ոսկորներ, իսկ հ.գ.թ. Լուսինե Ղարախանյանը խոսեց էպոսի մշակված տարբերակի արքետիպային համակարգի մասին:

Գիտաժողովի առաջին օրը եզրափակվեց մշակութային ծրագրով: Թուրքիայից ժամանած՝ Սասունցիների հայրենակցական միության նախագահը խորհրդանշական կրծքանշաններ նվիրեց գիտաժողովի մասնակիցներին, իսկ սասունցիներ, պոլսաբնակ Բեսսե Քաբաքը և Բեհչեթ Չիֆթչին տեսանյութի մեկնաբանման միջոցով ներկայացրեցին մերօրյա Սասունում էպոսի «վերջին» օտարալեզու վիպասացին և նրա հաղորդած պատումի բովանդակությունը: Առաջինը խոսեց արևմտահայերեն, իսկ երկրորդի թուրքերեն ելույթի բարձրակարգ թարգմանությունն ապահովեց թուրքագետ Կարոլինա Սահակյանը: Մշակութային ծրագրում ներառված էր նաև «Շողակաթ» հեռուստաընկերության

նկարահանած «Գրոց և Բրոց հետքերով» կարճ տեսաֆիլմի (հեղինակ՝ Հայկ Համբարձումյան, ռեժիսոր՝ Վահե Սուքիասյան, օպերատոր՝ Վահե Աղամյան) ցուցադրությունը:

Էպոսագիտական գիտաժողովը հոկտեմբերի 12-ին՝ շաբաթ օրը, շարունակվեց Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի նիստերի դահլիճում: Առաջին՝ «Տարածաշրջանային կապեր և վիպական ավանդույթ» նիստը (նիստավար՝ Նվարդ Վարդանյան) քննարկում էր Հայկական լեռնաշխարհի և Իրանի վիպական հերոսներին, նրանց առնչվող սյուժեները, տեղանուններն ու տեղավայրերը: Զեկուցումներից երկուսը ուղղակի կամ անուղղակի կերպով առնչություն ունեին «Սասնա ծռեր»-ին. հնագետ, պ.գ.թ. Սիմոն Հմայակյանը ներկայացրեց Վանի միջնաբերդի ստորոտում գտնվող «Մհերի դռան» ուսումնասիրության յոթ տեսանկյունները, իսկ բանագետ, բ.գ.թ. Սամվել Ռամազյանը քննեց մեր էպոսի համահավաքում «Աղբրեջան» տեղանվան հայտնվելու նախապատմությունն ու գաղափարական դրդապատճառները: Գրականագետներ, բ.գ.դ. Ազատ Եղիազարյանն ու բ.գ.թ. Գառնիկ Գևորգյանը խոսեցին համապատասխանաբար Արշակ թագավորի առասպելի և պարսից միջնադարյան «Հոսեյն Քորդ» ժողովրդական վեպի մասին:

«Վիպական երգ և մոտիվ» նիստին (նիստավար՝ Թամար Հայրապետյան) զեկուցեցին թե՛ բանագետ-գրականագետներ, թե՛ երաժշտագետ-մշակութաբաններ: «Սասնա ծռեր» էպոսի երգային հատվածներին անդրադարձան մշակութային մարդաբան և երաժշտական ֆոլկլորի մասնագետ, պ.գ.թ. Հռիփսիմե Պիկիցյանը և ձեռագրագետ-երաժշտագետ Արփի Վարդումյանը, որոնցից առաջինը ներկայացրեց Սրբուհի Լիսիցյանի հավաքածուից քաղված հատվածների երաժշտաբանագիտական քննությունը, իսկ երկրորդը համեմատականներ տարավ էպոսի երգվող հատվածների և Կոմիտաս վարդապետի ծայնագրած «Քրդական եղանակներ»-ի միջև: Բանագետ, բ.գ.թ. Նվարդ Վարդանյանն իր զեկուցման մեջ վերլուծեց «գրույց հանգուցյալի հետ» մոտիվի զարգացումը ժողովրդական ողբերգերից մինչև էպոս, իսկ գրականագետ-բանագետ, բ.գ.թ. Նաիրա Իսկանդարյանը կենտրոնացավ վիպական պատումներում որբության մոտիվի վրա:

Գիտաժողովի վերջին նիստը՝ «Էպոսը հարակից գիտակարգերի տիրույթում» (նիստավար՝ Նաիրա Իսկանդարյան), նվիրված էր էպոս – արվեստի տեսակներ, էպոս – ամբողջատիրական գաղափարախոսություն, էպոս – բարբառներ, էպոս – պատմահամեմատական լեզվաբանություն փոխառնչություններին: Զեկուցողները ոչ միայն լեզվաբաններ և բարբառագետներ էին, այլև արվեստաբաններ ու բանագետ-մշակութաբաններ: Արվեստաբան, ա.գ.թ. Արմինե Բաղդասարյանը պատկերների և վերլուծական տեքստի միջոցով ներկայացրեց մեր էպոսի նկարազարդումների պատմությունը: Մշակութային մարդաբան Նոնա Շահնազարյանը փորձեց «Սասունցի Դավիթ» էպոսի միջոցով քննել վաղխորհրդային գաղափարախոսությունը: Բարբառագետ, բ.գ.դ. Հայկանուշ Մեսրոպյանի և բանագետ Աննա Պողոսյանի համատեղ զեկույցը կարդաց վերջինս՝

կենտրոնանալով մեկ պատումի լեզվատարածքային և բարբառագիտական նկարագրի վրա, իսկ բարբառագետ, բ.գ.թ. Հասմիկ Խաչատրյանն անդրադարձավ «Սասնա ծռեր»-ի պատումներում բարբառային որոշ իրողությունների: Համեմատական լեզվաբան, հնդեվրոպաբան, բ.գ.թ. Հրաչ Մարտիրոսյանը նոր ստուգաբանություն առաջարկեց «Սասնա ծռեր»-ի բազմաթիվ պատումներում հիշատակվող՝ *Խաչ Պապերազմի(ն)*, *Խաչ Պապրագի(ն)*, *Խաչ Պապրաստի(ն)*, *Խաչ Պապրարագի(ն)* և այլ անուններով հայտնի հմայիլի անվանման համար:

Գիտաժողովը եզրափակվեց մշակութային ծրագրով, որում ընդգրկված էին Ս. Ռիժակովայի «Աստվածների երկրպագումը և ծիսական թատրոնը Հարավային Հնդկաստանում» վավերագրական ֆիլմից որոշ հատվածների դիտումն ու մենաբանությունը:

Այսպիսով, Հայաստանում անցկացված էպոսագիտական վեց միջազգային գիտաժողովներին մասնակցել են, ընդհանուր առմամբ, ավելի քան 100 հետազոտողներ Հայաստանից, ԱՄՆ-ից, ՌԴ-ից, Հնդկաստանից, Իրանից, Վրաստանից, Աբխազիայից, Գերմանիայից, Ֆրանսիայից, Մեծ Բրիտանիայից, Հոլանդիայից, Սերբիայից, ինչպես և ՌԴ-ի հանրապետություններից՝ Հյուսիսային Օսիա-Ալանիա, Չեչնիա, Ադրդական Հանրապետություն, Դաղստան, Կալմիկիա, Ուդմուրտիա: Գիտաժողովներն ի սկզբանե կազմակերպվել են Մ. Արեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի ու Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի համատեղ նախաձեռնությամբ, որին որոշ տարիների միացել են Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանն ու Կալիֆորնիայի Լոս-Անջելեսի համալսարանը: Էպոսագիտական 1-ին միջազգային գիտաժողովը տեղի է ունեցել 2003-ին (նոյեմբերի 4-6) Ծաղկաձորում, 2-րդը՝ 2006-ին (հունիսի 23-24) Ծաղկաձորում և Թալինում, 3-րդը՝ Երևանում 2009-ին (նոյեմբերի 12-14), 4-րդը՝ նորից Ծաղկաձորում՝ 2012-ին (հոկտեմբերի 8-10), 5-րդը՝ 2017-ին (հոկտեմբերի 11-13) Երևանում: Յոթնամյա ընդմիջումից հետո կայացած այս գիտաժողովը՝ «Էպոս, ինքնություն և մշակույթ» վերտառությամբ, նվիրված էր էպոսի առաջին հայտնի պատումի հրատարակության 150-ամյակին, որով փաստորեն նշվեց «Սասնա ծռեր»-ի գիտական ուսումնասիրության մեկուկեսդարյա հորելյանը:

ՏՈՐՔ ԴԱԼԱԼՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու
torqdal@yahoo.com

ՀԱՅԿ ՀԱՄԲԱՐԶՈՒՄՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու
hayk.hambardzumyan1982@gmail.com